

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор Інституту соціології НАН
України д.філос.н., професор, член-
кореспондент НАН України
ГОЛОВАХА Є.І.

«27» лютого 2024 р.

ВИСНОВОК

**про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів
дисертації Мальцевої Катерини Сергіївни
на тему: «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на
здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за
спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології**

Дисертація «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення», подана на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології є цілісною, завершеною науковою працею. Тема дисертації Мальцевої К.С. затверджена на засіданні вченої ради Інституту соціології НАН України 27 лютого 2024 року (протокол № 2).

1. Обґрунтування вибору теми дослідження.

Заявлена тематика дисертації є достатньо актуальною в нинішніх умовах. В соціології, так само, як в багатьох інших науках, які вивчають чинники здоров'я/нездоров'я людини, стало доведеним фактом, що ці характеристики як окремих людей, так і спільнот, визначаються не лише біологічно, але й соціально. Тому на сьогодні в сучасних соціологічних дослідженнях здоров'я на передній план вийшли складні взаємозв'язки між соціальними (насамперед соціокультурними) та біологічними чинниками у сучасному профілі захворюваності та смертності. При цьому одним з основних чинників, що безпосередньо впливають на здоров'я, є стрес, оскільки дія стресорів в комбінації з фізіологічними реакціями організму здатна впливати на розвиток хвороб та їхній прогноз. Є підстави вважати, що відтворювані в різних країнах нерівності у здоров'ї пов'язані з психосоціальним стресом, що виникає як результат соціального становища індивіда у суспільстві, процесів соціокультурних змін, міграції та соціальної дезінтеграції. Тому дослідження психосоціального стресу є критично важливим напрямом в межах соціології здоров'я та соціальної епідеміології, а з'ясування ролі соціального стресу у формуванні та підтриманні нерівностей у здоров'ї є нагальною прикладною проблемою.

2. Зв'язок з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Підготовка дисертаційного дослідження проходила в межах НДР «Соціокультурні трансформації та динаміка соціальних нерівностей в українському суспільстві» кафедри соціології ФСНСТ НаУКМА (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ: державний реєстраційний номер: 0121U112229, 2021-2025 рр., керівник К.С. Мальцева), та в межах теми «Соціальні детермінанти та соціально-економічні нерівності у здоров'ї» здійснюваної в межах договору "Виконання перспективного плану розвитку наукового напрямку "Суспільні науки" між МОН та НаУКМА (30 серпня - 08 грудня 2021 року, керівник С.М. Оксамитна).

3. Наукова новизна отриманих результатів:

Вперше:

– теоретично обґрунтовано авторський підхід до операціоналізації та вимірювання когнітивної ланки між поведінковим аспектом культури і його наслідками у здоров'ї; емпірично доведено роль когнітивних складових процесу культурного консонансу, зокрема інтерналізації та культурної компетентності в процесі культурного консонансу, окреслено вектори впливу неконгруентності з культурними стандартами на психологічні та фізіологічні аспекти здоров'я у представників різних країн;

– виявлено диференційовані ефекти культурного консонансу, що підтверджує культурно-специфічну, а не універсальну природу результатів неконгруентності індивідуального стилю життя стосовно визначеного нормативною культурою стандарту;

– надано емпіричні підтвердження того, що культурні конструкти колективного рівня (зокрема, інтерналізовані колективні цінності) впливають на стрес та здоров'я інакшими шляхами, ніж конструкти індивідуального рівня та соціально-економічні показники (зокрема конструкти індивідуального рівня мають більше зв'язків з психологічними змінними, ніж колективні конструкти; вплив культурних чинників не формує градієнт, але диференціює індивідів за мірою інтерналізації; вплив соціально-економічного статусу на здоров'я є потужнішим за вплив соціокультурних чинників);

– емпірично доведено, що повільна орієнтація стратегії життєвої історії сприяє зниженню суб'єктивного стресу, пов'язаного з досвідом війни, зменшує ймовірність розвитку депресії та покращує показники здоров'я в умовах активної фази збройного конфлікту.

Удосконалено:

– способи оцінювання впливу соціокультурних та соціально-економічних чинників в межах моделі культурного консонансу шляхом включення опосередкованих зв'язків інтерналізації та культурної компетентності з показниками здоров'я, що дозволяє побудувати більш вичерпну і деталізовану картину впливів суспільства на здоров'я. Зокрема, запропонований підхід збільшує концептуальне наповнення моделі культурного консонансу, додаючи когнітивний вимір консонантності (шляхом долучення індивідуальних показників інтерналізації та культурної компетентності до даних про спосіб життя) і враховуючи позитивні наслідки

консонантності для показників здоров'я на додачу до негативних наслідків дисонансу;

- способи оцінювання когнітивного виміру стресу у дослідженнях впливу стресу на показники здоров'я (шляхом демонстрації впливу сприйняття стресовості події на здоров'я);

- застосування підходу культурних моделей та кількісної репрезентації їх (зокрема через техніку множинного аналізу відповідностей) для вимірювання соціально-економічних та соціокультурних чинників у здоров'ї;

- способи оцінювання впливу соціокультурних стресорів на здоров'я та умов/чинників, що посилюють/послаблюють їхній вплив (шляхом шкалоутворення у процесі створення змінних та застосування методів багатовимірної аналізу, оскільки в такий спосіб досягається охоплення як негативної, так і позитивної сторони спектру здоров'я, що робить пояснення зв'язків між суспільством, стресом та здоров'ям більш вичерпним).

Дістало подальшого розвитку:

- пояснення процесу стресу та виникнення й відтворення нерівностей у здоров'ї (на результатах емпіричного дослідження продемонстровано градієнтну структуру показників здоров'я в різних вибірках);

- диференціювання стресорів різних типів (архаїчних та сучасних) для їхнього профілювання та дослідження ризиків, що асоціюються з кожним з них, для здоров'я;

- розробка теорії культурного консонансу, зокрема запропоновано враховувати національно диференційований вплив невідповідності культурному стандарту на здоров'я у різних соціокультурних групах (на прикладах відповідних досліджень шведського та українського суспільств);

- обґрунтування теорії орієнтації життєвої історії, зокрема продемонстровано, що високий соціально економічний статус у дитинстві впливає на орієнтацію стратегії життєвої історії, уповільнюючи її, та сприяючи розвитку у індивіда більшої мотивації до просоціальної поведінки та інвестування у підтримання довготривалих зв'язків з людьми, зокрема піклування про їхній добробут;

- теоретичні моделі соціального спричинення та соціальної селекції стосовно напряму зв'язків спричинення у взаєминах між соціально-економічними параметрами та наслідками у здоров'ї (з'ясовано, що емпірично підтверджуються обидві гіпотези, але певні переваги має модель соціального спричинення).

4. Теоретичне значення роботи.

На відміну від існуючих досліджень відповідної тематики в роботі враховуються синергетичні зв'язки між колективним та індивідуальним рівнями культури, визначаючи їхній сукупний вплив на рівні стресу та показники здоров'я. Представлені в дисертації дослідження стосуються як макротеоретичних питань, що постали в сучасних соціальних науках (зокрема когнітивної концептуалізації культури як стресора), так і більш конкретних емпірично-угрунтованих теоретичних побудов (а саме, стосовно ролі та механізму впливу соціальних чинників у здоров'ї, ролі перцепції та впливу когнітивного виміру стресу на індивідуальне здоров'я, чинників макрорівня у

здоров'ї, кумулятивного впливу соціальної нерівності на здоров'я та передачі нерівності, соціальних чинників, що сприяють опору стресу та/чи обмежують шкідливу дію стресу у наслідках для здоров'я на індивідуальному рівні). Такий напрям досліджень поки що є мало розвиненим в Україні. Найбільшу академічну значущість результати цих досліджень мають в сфері соціології здоров'я, когнітивної соціології, крос-культурної психології, медичної антропології та когнітивної антропології.

Важливим здобутком дисертації, є розробка і обґрунтування способів оцінювання та вимірювання впливу сукупності поведінкових та когнітивних чинників на рівень стресу та статус здоров'я індивіда. Поведінка та мислення вивчаються в соціології здоров'я переважно ізольовано. Проведені авторкою дослідження спрямовані на синтез поведінкових та когнітивних аспектів у здоров'ї.

5. Практичне значення роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості інтеграції даних з України щодо вивчення нерівностей у здоров'ї до світового корпусу емпіричних матеріалів. Здійснений авторкою масив емпіричних досліджень є міждисциплінарним здобутком, який поєднує теоретичні та емпіричні напрацювання дослідників з соціальних та медичних дисциплін, що можуть бути використані за межами академічної сфери з метою розв'язання прикладних проблем у сфері здоров'я та покращення якості життя індивідів. Результати роботи мають академічне значення для соціології здоров'я, когнітивної соціології, крос-культурної психології, медичної антропології та когнітивної антропології. Вони є корисними дослідникам впливу суспільства на здоров'я людини, дослідникам синергетичних соціальних процесів мікро- та макрорівнів та аналітикам соціальної стратифікації, працівникам міжнародних організацій з охорони здоров'я, медичним та адміністративним працівникам у сфері охорони здоров'я.

Результати роботи було залучено до розробки та викладання на кафедрі соціології НаУКМА та в Школі громадського здоров'я НаУКМА низки навчальних дисциплін, таких як «Соціологія здоров'я», «Соціологія медицини та охорони здоров'я», «Соціальна психологія (для соціологів)», «Соціальна еволюція людини», «Дослідження цінностей в соціальних науках», «Здоров'я, культура та суспільство», «Дослідження суб'єктивного відчуття добробуту у соціальних науках», «Соціологія психічного здоров'я», «Соціальна епідеміологія психічних розладів». Знахідки досліджень дисертантки імплементуються під час керівництва студентськими роботами та для заохочення студентів та аспірантів до дослідницької діяльності.

6. Особистий внесок здобувача

Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Результати роботи представлено у 24 наукових працях, з яких 8 підготовані у співавторстві.

7. Апробація результатів дослідження.

Апробацію результатів роботи засвідчують 5 праць.

8. Публікації.

За результатами дослідження опубліковано 24 наукових праць: 1 монографія; 1 розділ в українській колективній монографії; 1 розділ у зарубіжній колективній монографії; 12 статей у наукових фахових виданнях України (з них 6 статей у виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus); 9 статей в закордонних фахових журналах, що індексуються у міжнародній наукометричній базі Scopus та/або Web of Science Core Collection. 1 публікація додатково відображає наукові результати дисертації.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Maltseva, K. (2022). Linking social stress, health and social behavior through the lens of evolution. *Наукові записки НАУКМА: Соціологія*, 5, 14-25.
2. Maltseva, K. (2022). Stress perception: The pathway from social status to health. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 132-146.
3. Середа П., & Мальцева, К. (2022). Роль культурного та соціального капіталів у суб'єктивній оцінці здоров'я. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 82-104.
4. Малиновська О., & Мальцева, К. (2021). Соціально-економічний статус батьків у дитинстві індивіда та установки індивіда в дорослому віці. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 106-126.
5. Lukash, I.-G., & Maltseva, K. (2020). Using ethnographic approach and cultural models framework in research on recreational drug use. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 178-193.
6. Maltseva K. (2020). Bridging sociology with anthropology and cognitive science perspectives to assess shared cultural knowledge. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 108-118.
7. Любенко Р., & Мальцева, К. (2019). Користування сайтами соціальних мереж та рівень стресу: дослідження студентів НАУКМА. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 152-178.
8. Мазай, Д., & Мальцева, К. (2019). Вплив соціальної нерівності на здоров'я українського населення за даними масиву European Social Survey, 2012). *Наукові записки НАУКМА: Соціологія*, 2, 23-34.
9. Maltseva, K. (2018). Values, norms and social cognition. *Наукові записки НАУКМА: Соціологія*, 1, 3-9.
10. Maltseva, K. (2017). Cultural models and belief systems: Detection and quantitative assessment of the threshold of shared collective knowledge. *Наукові записки НАУКМА: Соціологія*, 196, 38-45.

11. Бучельнікова М., Оленченко, С., & Maltseva, K. (2016). Сучасна українська культурна модель романтичних стосунків серед київської молоді. *Наукові записки НАУКМА: Соціологія*, 187, 58-66.

12. Maltseva, K. (2015). Health disparities research: A perspective on cultural consonance. *Наукові записки НАУКМА: Соціологія*, 174, 27-32.

Статті в іноземних виданнях:

1. Maltseva, K. (2022). Cognitive dimension of culture and social axioms: Using methods of multidimensional analysis to research Ukrainian cultural beliefs about success and inequality. *Journal of Cultural Cognitive Science*, 6, 305–323.

2. Maltseva, K. (2021). Health disparities, stress and sociocognitive approach to culture. *Current Anthropology*, 62 (6), 789-790.

3. Maltseva, K. (2018). Internalized cultural models, congruence with cultural standards, and mental health. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(8), 1302-1319.

4. Maltseva, K. (2016). Using correspondence analysis of scales as part of mixed methods design to access cultural models in ethnographic fieldwork: Prosocial cooperation in Sweden. *Journal of Mixed Methods Research*, 10(1), 82-111.

5. Maltseva, K. (2016). Prosocial morality in individual and collective cognition. *Journal of Cognition and Culture*, 16(1-2), 1-36.

6. Maltseva, K. (2015). Norm internalization and the cognitive mechanism of cultural consonance. *International Journal of Culture and Mental Health*, 8(3), 255-273.

7. Maltseva, K. (2014). Cognitive organization of cultural values: Cross-cultural analysis of data from Sweden and the U.S. *Journal of Cognition and Culture*, 14, 235–262.

8. Maltseva, K. (2014). Normative culture, cultural competence and mental health in Sweden. *International Journal of Culture and Mental Health*, 7(2), 179-198.

9. Maltseva, K. (2012). Social support available predicts perceived cultural salience of prosocial ideas but not perceived normativeness of prosocial behaviour. *Journal of Cognition and Culture*, 12, 223-264.

Одноосібні монографії або розділи у колективних монографіях:

1. Мальцева, К. (2021). *Кумулятивні ефекти нерівності та вплив соціальних стресорів на здоров'я людини*. Київ: НАУКМА.

2. Maltseva, K., & D'Andrade, R. G. (2011). Multi-item scales and cognitive ethnography. In: *A Companion to Cognitive Anthropology* (Ed. by D. B. Kronenfeld, G. Bennardo, V.C. De Munck and M. Fischer) (pp.153-170). Blackwell Publishing.

3. Maltseva, K. (2018). Theoretical assumptions of cultural consonance model. In: *Ukrainian Sociology in the 21st Century: Theory, Methods, Research Results*. Kharkiv : V. N. Karazin Kharkiv National University, pp. 167-177.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Середа, П., & Мальцева, К. (2023). Використання багатовимірних методів аналізу у вивченні чинників вибору академічної кар'єри студентством. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 5–23.

10. Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертація виконана фаховою українською мовою, текстове подання матеріалу відповідає стилю науково-дослідної літератури.

11. Відповідність принципам академічної доброчесності. Дисертаційна робота на тему «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення» відповідає принципам академічної доброчесності. Використані в докторській дисертації, наукових публікаціях, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, наукові тексти, ідеї, розробки, наукові результати й матеріали інших авторів супроводжуються посиланням на авторів та/або на джерело опублікування, участь авторки у спільних публікаціях деталізована.

12. Відповідність змісту дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту. Дисертаційне дослідження на тему «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення» відповідає паспорту спеціальності 22.00.04 – Спеціальні та галузеві соціології.

ВИСНОВОК

про готовність дисертації до захисту

Дисертація виконана Мальцевою Катериною Сергіївною на тему: «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення» є завершеним науковим дослідженням. Отримані результати є новими і оригінальними та мають науково-теоретичну і практичну цінність. Зміст дисертації відповідає визначеній меті, поставлені здобувачем наукові завдання вирішені повністю, мети дослідження досягнуто. Основні положення дисертації, задекларовані здобувачем, містять наукову новизну. Структура й обсяг роботи відповідають встановленим вимогам. Наукові положення, висновки та підходи повністю обґрунтовані та аргументовані, містять наукову новизну та отримали необхідну апробацію на наукових конференціях. У публікаціях здобувача відображені всі положення дисертації. Викладене дозволяє зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження Мальцевої Катерини Сергіївни на тему: «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення» відповідає всім вимогам п. 7, 8,

9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 року №1197, які висуваються до докторських дисертацій, і рекомендується до захисту на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Результати дисертаційного дослідження Мальцевої Катерини Сергіївни на тему: «Вплив соціокультурних та соціально-економічних стресорів на здоров'я людини: механізми, детермінанти, канали спричинення» та представлених публікацій, обговорено і схвалено на фаховому семінарі у відділі методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (протокол № 1 від 30 січня 2024 р.). В засіданні також брали участь наукові співробітники відділів соціальної експертизи та соціальної психології Інституту соціології НАН України.

Головуючий на засіданні –

Дембіцький С. С.

д. соціол. наук, заступник директора
Інституту соціології НАН України

Рецензент –

Безрукова О. А.

д. соціол. наук, доцент,
завідувач кафедри галузевої соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Рецензент –

Чепурко Г. І.

д. соціол. наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділом соціальної експертизи
Інституту соціології НАН України

Рецензент –

Паращевін М. А.

д. соціол. наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу соціальної психології
Інституту соціології НАН України.

Секретар засідання

Парахонська О. Б.

Провідний соціолог